

Cseh Katalin

A teátrális demokrácia útjai

A SZÍNHÁZ SZEREPE AZ 1956-OS FORRADALOMBAN

A *Szabadsághegy* az ötvenes években, Budapest vezető rétegének lakhelyén játszódik, látszólagos családi idillben. A Mama politikailag aktív miniszter fiával, Péterrel és másik fiának, Jánosnak feleségével, Zsuzsával él együtt. A házban gyakori vendég a harmadik fiú, a gyárigazgató András is. A fiatalok, hogy megkíméljék a Mamát az igazságtól, azt állítják, János a párt megbízásából külföldön tartózkodik, valójában azonban börtönben ül (ártatlanul), rendszerellenes áru-lás vádjával. Időközben testvére, Péter és felesége, Zsuzsa egymásba szeretnek. Hamarosan kiderül, hogy Jánost tényleg ártatlanul tartják fogva, és András is egyre inkább lelkiismeret-furdalástól szenved. Az igazságra Pelleg Pista (egy régi barát, aki Jánossal együtt ült börtönben, ugyanazon vád alapján) látogatása folyamán derül fény, aki a Mamát szembesíti a valósággal. A hazugságok láncolata egyre bonyolultabb lesz, mert a Mama is tetteteli, hogy nem tudja az igazságot. Változást csak János halálhíre hoz: a darab minden alakja feltárja valós enjét, és az igazság ítélőszéke előtt felelősségre vonatik.

A korabeli kritika, Gálit a „nép lelkiismeretének” nevezve, szinte kivétel nélkül pozitívan viszonyult a *Szabadsághegy*hez, és – Vitányi János szerint – a közönség is feszülten, érdeklődve adta át magát a darabnak.¹ Bogáti Péter írásának már a címe rámutat: „Az igazmondás drámája. A *Szabadsághegy* bemutatója a József Attila Színházban.”² A továbbiakban a következőket írja: „[...] amíg azt sem lehetett megkérdezni, amiről a *Szabadsághegy* beszél, addig hiába is követeltük a drámától, az irodalomtól a valóságot, az életet, az igazságot.”³ A darab olyan problémákat tematizál, amelyek a nyilvános rehabilitációkat követően kerültek napvilágra.⁴ Feltárja a társadalmi sebeket, azzal a céllal, hogy megoldást keressen orvoslásukra, és felveti a társadalmi hibák, illetve a szociális (kollektív) felelősség kérdését is.⁵

Eörsi István a következőképpen jellemzi a darab alakjait: Péter gyengeségből és gyávaságból hazudott, Zsuzsa nem akarta megtörni felfelé ívelő szakmai karrierjét, és András szintén gyáva volt, de ő valójában a szörnyű igazságtól tartott. Eörsi Benedek Árpád rendező egyik nagy hibájának tartja (a sok apró „ízléstelenség” mellett), hogy Zsuzsára mint „női Jagóra” hárít minden felelősséget.⁶ A kritikák Zsuzsa (Ambrus Edit) alakját és megformálását vitatják leginkább: számító, démoni, racionális, jéghideg szellemi taktika jellemzi, de ugyanakkor polgári érzelmesség is. Pétert (Kőszegi

Gyula) viszont szinte kivétel nélkül elítélik; Kőszegi játéka „a frázisember antipatikus vonakodása”, s tovább fokozza a figurának a szerző által ábrázolt kicsinyességét és hétköznapiságát.⁷ Eörsi szerint mind Ambrus, mind Kőszegi kívülről testesítették meg szerepüket.⁸ Joó László mint András realiztikus, jó alakítást nyújtott, de az előadás „sztárja” a Mama (Gobbi Hilda) volt, a *Szabadsághegy* egyetlen, igazi hős(nő)je.⁹ Figurájának érzelmi gazdagságával, precíz alakformálásával, beleélésével, emberségével, szeretetével, gyengédségével és finomságával lenyűgözte a kritikust. Kemény György szerint Gobbi alakítása nélkül szürkeségbe és feledésbe merült volna Gáli darabja.¹⁰

¹ Vitányi, János: *Szabadsághegy*. Gáli József drámája a József Attila Színházban. *Színház és Mozi*, IX/41. 1956. október 13. 5.

² Bogáti, Péter: Az igazmondás drámája. A „*Szabadsághegy*” bemutatója a József Attila Színházban. *Népszava*, 1956. október 7. 3. Uo.

³ Eörsi, István: Gáli József: *Szabadsághegy*. *Irodalmi Újság*, 1956. október 20.

⁴ Kemény, György: Gáli József: *Szabadsághegy*. Új magyar dráma bemutatója a József Attila Színházban. *Szabad Nép*, 1956. október 13.

⁵ Eörsi, István: i. m.

⁶ B. Nagy, László: *Szabadsághegy*. Gáli József drámájáról. *Művelt Nép*, 1956. október 21.

⁷ Eörsi, István: i. m.

⁸ B. Nagy, László: i. m.

⁹ Kemény, György: i. m.

A tanulmány első részét augusztusi számunkban közzeltük. A könnyebb átkötés érdekében megismétljük az előző rész befejező szakaszát.

A *Szabadsághegy* dráma az igazságról, arról, hogy nem lehet élni nélküle. Kortársi tematikája mellett általános érvényű, időtlen morális eszméket is továbbít.

Zsuzsa alakja valóban komplex és ellentmondásos – személyiségét a körülmények és érzelmei alakítják. Hogy feledtesse polgári származását, a párt szolgálatába áll. Péter iránti szerelme miatt a hagyományos értékrend alapján ítélendő el. Becsüli a Mamát, mégis végig a hazugság életben tartását pártolja. A drámában sok „igazság” az ő szájából hangzik el, és a harmadik felvonás végére az ártatlanul elhunyt férje oldalára áll, Pétertől morális felelősségre vonást követelve. Bűne – mint Péteré és Andrásé is –, hogy nem vesz tudomást a rendszer igazságtalanságáról és hazugságairól.

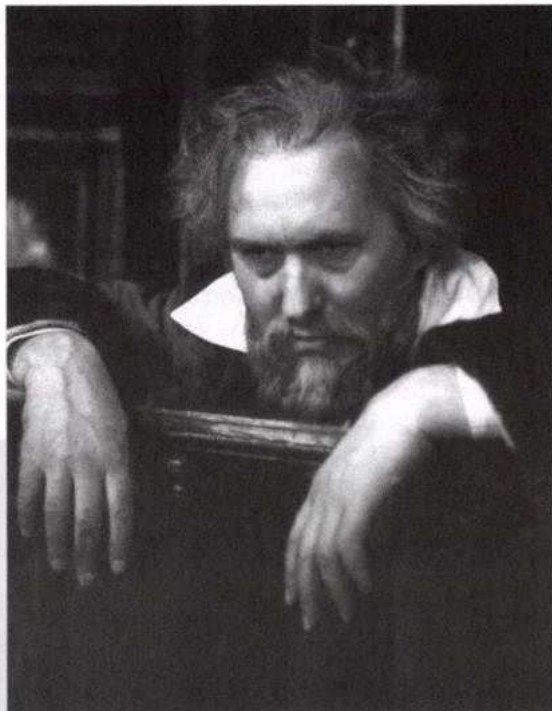

BALRA: Kőszegi Gyula és Gobbi Hilda a *Szabadsághegyben* (1956)
JOBBRA: Kőszegi Gyula, Gobbi Hilda és Joó László

Andrást kevésbé ítéljük el, hiszen van lelkiismerete. A Mama is ezért bocsát meg neki, így kéz a kézben távozhatnak a színpadról. Péter áll a bűnpiramis tetején, hiszen végig – miután János halála és ártatlansága kiderült – a politikai pozícióját féltette. Édesanyja megbocsátana neki is, de ő visszautasítja a feloldozás lehetőségét, a felelősséget továbbra is a rendszerre hárítja.

A Mama nem kommunista eszménykép, hanem elsősorban édesanya, a hazugság áldozata (a magyar nép szimbóluma), és egy magasabb morális hatalom képviselőjeként mintegy szellemi irányváltoztatást követel – a politikai-diktatórikus normák helyett etikai alapelvek vállalását.

Gáli József önkritikát és felelősséget vár el a magyar néptől. Indirekt, színházi eszközökkel juttatja érvényre igényét a demokratikus, szabad véleményformálásra.

Bessenyei Ferenc Németh László *Galileijében* (1956)

A *Galilei* megírásával, majd bemutatójával (1956. október 20.) „...olyan történet veszi kezdetét, amelyik önmagában szimbolizálja az ötvenes éveket”.¹¹ A darab előadásának időpontja, a köré szerveződő társadalmi-politikai diskurzus és tartalma a demokratikus hullám stabil elemévé teszik.

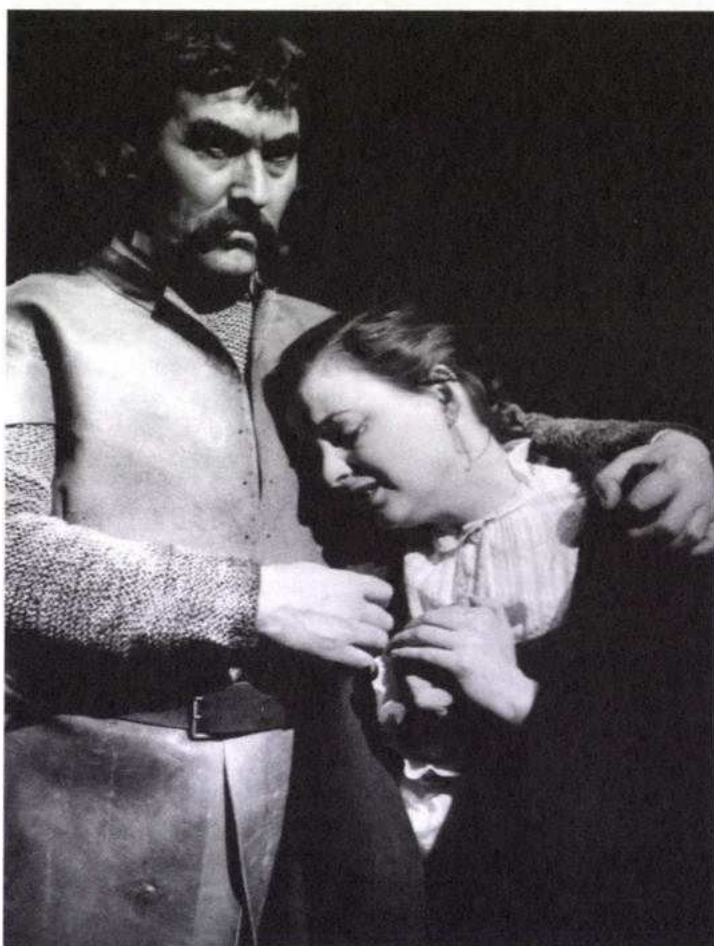
Németh László drámája történelmi hűséggel meséli el egy olyan ember „kálváriáját”, utolsó éveit, akinek érdemei a tudomány terén vitathatatlanok. Galileit – a már megtört öregembert – családi környezetébe is követi a pápai harag. Mivel páter Castelli és Maculano jóakarata ellenére sem hajlandó visszavonni tanait, nem kerülheti el a Szent Ítélszék előtti eljárást és a megkínzást, aminek hatására végül mégis visszavonja őket. Németh László két verzióban írta meg a negyedik felvonást. Az idős mestert mindkettőben felkeresi egy fiatal, tudást szomjazó kutató, Toricelli. Az eredeti befejezésben egy magabiztos, öntudatos Galilei áll előttünk, aki kiáll az igazság(a) mellett. Az átdolgozott változatban be kell látnia, hogy felesleges volt visszavonnia tanait, hiszen művét a következő tudósgeneráció továbbviszi.

A darab alapvetően két drámát egyesít: az emberét, aki a hatalom szorításában vergődik, és az igazságét, amely a fejlődést ellehetetlenítő rezsim nyomása alatt szenved. Füzi László értelmezésében ez utóbbi az, amelyben Németh saját korát mutatja be.¹² Csonka Emil szerint a

¹¹ Füzi, László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Pozsony, Kalligram, 2001, 452.
¹² Uo. 455.

darab e tematikája, illetve az, hogy Galilei megkínzása az ÁVO gyakorlatára emlékeztethet, felelős a darab betiltásáért (pontosabban az előadás késleltetéséért).¹³ A Nemzeti Színház (állítólag) nem volt hajlandó az eredeti verzióban bemutatni a művet, annak átdolgozását kérte.¹⁴ Az új epilógussal – melyben Galileinek rá kellett ébrednie arra, hogy hiába vonta vissza tanait, a tudomány nélküle is halad előre – Németh mintegy áldozatul esett a párt által előírt igazságnak, megtagadva a maga által igaznak vélt befejezést. Bár sokan párhuzamot vonnak a szerző és Galilei sorsa között, ő maga ezt a kapcsolatot mindig is tagadta.¹⁵ Az eredeti változatban Németh a kompromisszumot dicsérte, hiszen Galileit a hite tartotta életben, az újraírt verzióban Galilei átértezhetette, hogy a kompromisszum elfogadásával az üdvösség is elveszett. Monográfiája szerint ez utóbbi jellemzi Németh saját sorsát.¹⁶

A fentieket Görömbei András tanulmánya helyezi új megvilágításba, mely szerint a két befejezés – de nevezhetjük akár két drámának is – egységet alkot. Németh Lászlót valójában

Bessenyei Ferenc és Mészáros Ági a Dózsa Györgyben (1956)

nem a külső, művelődéspolitikai elvárások ösztönözték a mű átírására, hanem saját belső indíttatása.¹⁷ A *Galilei* mégsem választható el létrejötté történelmi közegétől, hiszen ez véglegesen rányomta bélyegét. Az interpretációk, kontextusok ráarakódnak, beleivódnak a műbe.

Füzi szerint a Nemzeti Színház (azon belül is Major Tamás¹⁸) akadályozta meg a dráma előadását. A mű valójában Révai József ösztönzésére született – pontosabban született – meg, aki új önálló mű megírására kérte fel Némethet.¹⁹ „A bemutató azért késett, mert Révait ekkor egy időre eltávo-

lították a hatalomból. A politikus 1953-ban önkritikára kényszerült, befolyása jelentősen csökkent [...]”²⁰ – írja Gajdó Tamás. Bessenyeiné Dr. Élthes Eszter nézőpontja alapján az állam első színháza mindent megtett azért, hogy a darab a műsortervbe kerülhessen. Hosszas próbálkozások után 1955. február 7-én kezdik meg a próbákat, de hat hét után a felsőbb hatalom leállítja őket. A szerepkönyvben ennek okát a műsorterv megváltozásával magyarázzák.²¹

A *Galilei* története szorosan összefügg a forradalom eseményeivel is, hiszen számos bizonyíték támasztja alá, hogy 1956. október 23-án még előadták a Nemzeti Színházban. Hosszú ideig utolsó alkalommal esti előadásként, de a szabadságharc leverése és a budapesti színházak újrainyitása után még mindig szerepelt a programban, azonban kizárólag délutáni időpontokban. 1957 januárjában felújítási munkálatok miatt bezárják a Nemzetit, és a társulat a *Galileit* a romok között hagyva vidéki turnéra indul.²²

Az előadás nemcsak a közönség szemében, hanem a kritika tükrében is sikeresnek mondható. Bessenyei Ferenc Galilei-alakítását mint az igazság megformálásának jövőbeli eszményképét dicsérték, és kiemelték a darab politikai dimenzióját²³ is. A *Galilei* az igazság és a politika hatámezőinek metszetében található, melyben – Németh László szerint is – a színpad az igazság szószékét szimbolizálja, ami kiindulópontja lehet a rendszerkritikának és a demokratikus változásoknak. Ezek legfőképpen „kimondatlan”²⁴ vagy inkább elfedett igazság formájában jutottak el a közönséghez, hiszen kortárs problémákat burkoltak szimbolikus köntösbe. Konkrét bírálat helyett az indirekt *politizálás* az értelmezés által készíti a nézőt a kritika felfedezésére.

Keszi Imre a *Galilei* előadásáról szólva méltatja Gellért Endre rendező érdemeit, és több más kritikussal együtt Bessenyei kiemelkedő színészi teljesítményét említi, akinek alakítása egyértelműen felülmúlta mindenki másét.²⁵

A *Galileinek* nincs hagyományos értelemben vett cselekménye. A belső vihar és szétszakítottság vetül elénk színpadi képekben. Galilei tudja, hogy mi vezérli a pápát az ellene indított hadjá-

¹³ Vö. Bessenyeiné Élthes, Eszter Dr.: 1. A magyar művészek 1955. őszi memoranduma. In *Bessenyei Ferenc és a levéltári dokumentumok*.

¹⁴ Füzi, László: i. m. 456.

¹⁵ Németh Lászlót idézi Molnár Gál Péter: A Föld mégsem mozdulatlan. Németh László Galileijének bemutatása. *Népszabadság*, 2006. október 21. 11.

¹⁶ Füzi, László: i. m. 456.

¹⁷ Görömbei, András: Németh László két Galileije. In Lengyel György (szerk.): *Németh László. Galilei. (A dráma „pere” 1953–1956)*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994, 7–14.

¹⁸ Gajdó, Tamás: i. m. 51. 109. lábjegyzet.

¹⁹ Vö. Németh, László: A Galilei együttesének. In Lengyel György (szerk.): i. m. 15–30., 15.

²⁰ Gajdó, Tamás: i. m. 51. (110. lábjegyzet)

²¹ Bessenyeiné Élthes, Eszter Dr.: *Bessenyei Ferenc és 1956*.

²² Molnár Gál, Péter: i. m. 11.

²³ Bessenyeiné Élthes, Eszter Dr.: *Bessenyei Ferenc és 1956*.

²⁴ Keszi, Imre: *Galilei. Németh László drámája a Katona József Színházban. Népszava*, 1956. október 21.

²⁵ Uo.

ratban: az, hogy bizonyítsa a teológiai kérdések elsődlegességét a politikai szempontokkal szemben. A dráma szimbolikus nyelve (például egy jövőbeli és nyugat-európai demokratikus világ létezésére való utalással) veszélyt jelenthetett az elnyomás éveiben. Ahogyan a Galilei megkínzására és a koncepciók perekre, valamint a „kémhálózatokra” vonatkozó párhuzamok is. A szellemi „öncsonkítás”, a visszavonás motívuma pedig az 1950-es években alkotó írók műveivel szembeni „átírási” követeléssel mutat rokon vonásokat. Galilei sorsában a magyar társadalom sorsa köszön

hanem egy új tér megnyitására. Ez a tér a szabadság, amit át kell élni, és ami cselekedetekben nyilvánul meg.²⁸ 1956 szabadságharc is volt.

A politikai filozófia politikakoncepcióiban a demokrácia (általában) konfliktusos alapokon nyugvó szerkezetként szerepel. Az egymásnak ellentmondó, ellentétes pontok kompromisszum nélkül kapcsolódnak egymáshoz, s ezt mindegyik fél legitimnek ismeri el. Párbeszédükben újra és újra dinamikát kölcsönöznek a demokratikus folyamatnak – a demokrácia tehát ilyen értelmezésben a konfliktus intézményesítését testesíti meg.²⁹ Az 1956-os forradalom rövid élettartama alatt ez az elképzelés valós formát öltött.

Az elméleti kitérő után lássunk hozzá a magyar – pontosabban a budapesti – színházi élet forradalmi eseményeinek rekonstrukciójához.

Gulyás Sándor szerint ezekben a napokban hosszú idő után először nyeri el a színház teljes szólás- és cselekvési szabadságát. Az első lépés a párthű színházigazgatók eltávolítása, illetve a színházak felszabadítása a napi politikai aktualitás kötelmei alól. Visszaállították az intézmények döntési függetlenségét. A reformtervek viszont nem kérdőjelezték meg az állami hovatartozást. Az új irányvonal vezető szerve a Színház- és Filmművészeti Szövetség volt, folyóiratán keresztül biztosítva keretet a demokratikus párbeszédnek. Mint

Keleti Éva felvétele

FENT: Berek Katalin és Kálmán György a Tavaszi áradásban (1956)

JOBBRA: Tímár József Németh László Széchenyjében (1957)

vissza, azzal a konklúzióval, hogy a tudóssal ellentétben az igazságot minden körülmények között képviselni kell, és nem szabad visszarettenni a nyilvános politikai artikulációtól.

1956. október 23-ával kezdetét veszi az ellenállás a szocialista elnyomással szemben, mely nem pusztán a fennálló rend tagadása volt, hanem „produktív”, az adott helyzet átalakítására irányuló folyamat, melyben egy egész nép vállalt aktív szerepet.²⁶ A forradalom olyan politikai esemény, melyet drámai törés jellemez, hirtelen robban ki,²⁷ „lentől” indul, és politikai, szociális, gazdasági, morális változásokhoz vezet.

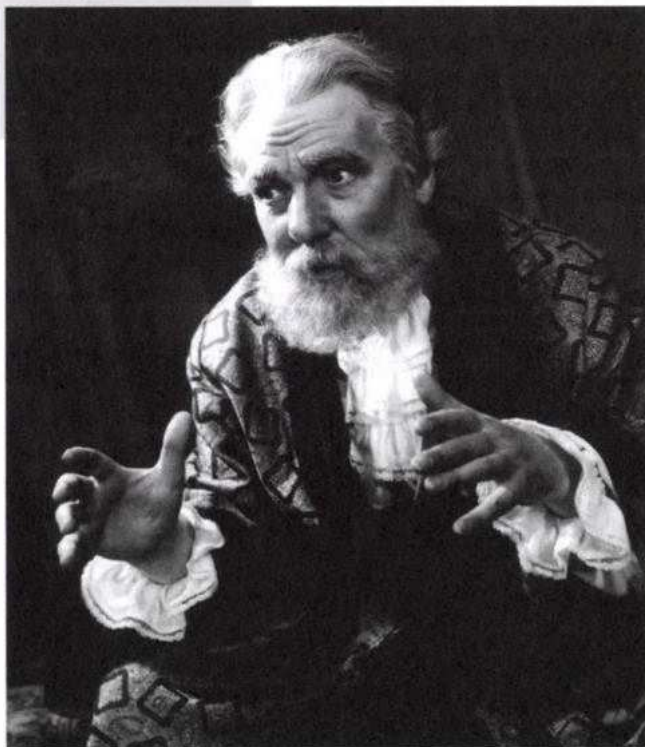
Jean-Luc Nancy szerint a politika elsődlegesen nem a társadalmi erők együttesében és dinamikájában rejlik,

²⁶ B. Gallagert és A. Wilsont idézi Foucault, Michel: i. m. 393.

²⁷ Marchart, Oliver: *Die politische Differenz*. 294.

²⁸ Nancy, idézve uo. 106.

²⁹ Uo. 149.

a társadalmi élet sok területén, itt is megalakultak a (művészi és adminisztratív célokat megvalósító) forradalmi tanácsok.³⁰ Hannah Arendt ezekben a szervezetekben látja az 1956-os forradalom legnagyobb vívmányát: „A tanácsok megjelenése [...] volt a világos jele annak, hogy valóban a demokrácia és a szabadság lázadt fel a diktatúra és a zsarnokság ellen.”³¹

Mi zajlott le a színházak falai közt 1956. október 23-a és november 4-e között? Az erre vonatkozó forrásanyag hiányos, töredékes, nehezen hozzáférhető. Budapesten a forradalom első hetében az utcai harcok miatt nem működtek a színházak,³² az első társulati ülések a fellelhető adatok szerint október 30. és november 4. között zajlottak. Bizonyos, hogy október 23-án olvasópróbát tartottak a Nemzeti Színházban,³³ és este a *Galilei* előadására is sor került.

Október 29-én a Kossuth Rádióban a Nemzeti Színház összes dolgozóját október 30-a délelőtt 11 órára az épületbe kérték. Ez lehetett az első társulati ülés. Ezt követte október 30-án a rádió által közölt első hivatalos kiáltvány a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságától, melyet Bessenyei Ferenc olvasott fel. Ebben beszámoltak az aznap délutáni gyűlésről, melyen a budapesti színházak küldöttei új, forradalmi vezetőséget választottak. Ezt megelőzően a Nemzeti Színházban – az élelmiszer-ellátás problémáinak megvitatását követően – megválasztották a színház Forradalmi Tanácsát, legépezték a kiáltvány szövegét, és onnan vonultak a Szövetség épületébe.³⁴ A színművészek és színházi szakemberek egyértelműen támogatásukról biztosították a szabadságharc követeléseit. Színészsztrájkot hirdettek egészen addig, amíg az utolsó szovjet katona el nem hagyja Magyarországot. A Szövetség felszólította az ország színházait, hogy csatlakozzanak a demokratikus mozgalomhoz, és alakítsák meg saját forradalmi tanácsaikat. A manifesztummal kapcsolatban Bessenyei Ferenc mellett említették Sinkovits Imrét és Darvas Ivánt is.

A színészsztrájkjal sok más médium is foglalkozott. (Szörényi Éva színésznő például még a hangjával felvett lemezek lejátszását is megtiltotta.)³⁵ A Szövetség felhívásához a Színművészeti Főiskola növendékei is csatlakoztak.³⁶ Október 31-én a *Magyar Nemzet* egy, a műszaki és általános személyzetből álló színházi tanács alakulásáról számolt be, amelynek tagjai a Nemzeti Színházat védtek az utcai összetűzések során.

November 1-jén ismét felszólalt a rádióban a Szövetség Forradalmi Bizottsága, és beszámolt arról, hogy harminchat óra leforgása alatt országsszerte megalakultak a színházi tanácsok. Lefektette a reform alappilléreit, s elítélte azokat a bűnbánatot és becsületet nem ismerő színházvezetőket, akik nem vallották be hamis kommunista elkötelezettségéből származó hibáikat, és nem hagyták el önkéntesen posztjukat. November 2-án a Magyar Színészek Forradalmi Bizottsága értesítette a hallgatóságot arról, hogy a színészsztrájk még mindig tart, és ennek folyományaként a színészek sorozatban lemondták rádiós szerepléseiket is, továbbá lezárult a színházak személyzetének „megtisztítása”. A manifesztumot a Nemzeti Színház Ideiglenes Forradalmi Tanácsának felhívása követte, mely felszólította a színház műszaki és nézőtéri dolgozóit, valamint a fiatal színészeket, hogy másnap (november 3.) 9 órakor vegyenek

részt az épület helyreállítási munkálataiban. Emellett társulati ülést hirdetett az összes dolgozó számára november 5-re, melyet persze már nem tudtak megtartani.

A Nemzeti Színház éléről távozott Major Tamás igazgató, és helyére egy három főből álló (Bessenyei Ferenc, Juhász József és Szörényi Éva) vezetői bizottságot állítottak.³⁷ (Hogy például a rendezőkkel, Gellért Endrével és Marton Endrével mi történt, pontosan nem lehet tudni, mert egyes források elbocsátásukról, mások pedig maradásukról számoltak be.)³⁸ A Nemzeti egykori párttitkára (Pongrácz Gabi) a kulcsok mellett a káderanyagokat is átadta a társulatnak. Demonstratív eseménynek számított viszont, hogy Fodor Imrét, a József Attila Színház igazgatóját megerősítették posztján³⁹ – a változás drámái (lásd *Szabadsághegy*) műsorra tűzésének elismeréseként.

A személyzeti problémák tisztázása után a budapesti színházak egyöntetűen arra törekedtek, hogy a lehető leghamarabb megkezdjék a próbákat.⁴⁰

A Fővárosi Operettszínházban szintén forradalmi tanács tevékenykedett, miután megfosztották vezetői székétől a kommunista párt iránt elkötelezett Gáspár Margitot és hasonló szellemiségű támogatóit. Ezzel egy időben eltűntek az intézményből a káderlapok is. Az Operettszínház elhatározta, hogy a régi hagyomány útján halad tovább. Már konkrét darabokkal készült a megnyitásra.⁴¹

Értekes adalékanyagként szolgál a Darvas Iván ellen folytatott eljárás jegyzőkönyve, mely elsőként a *Színészi (h)arcok. Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban* című kiállításon (Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 2006) látott napvilágot. (Karel Bartoček cseh történész szerint nem árt megkérdőjeleznünk a kihallgatási jegyzőkönyvek valóságtartalmát, viszont belőlük „nyomon követhetők a vizsgálat vezetőinek céljai, stratégiái, az elnyomó gépezet működése”.⁴² A jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy az 1956. október 30-án a Nemzeti Színházban tartott társulati gyűlésen a hallgatóság „kommunistaellenes” megnyilvánulásokkal sújtotta Major Tamást, Horvai Istvánt (a Madách Színház igazgatóját) és Gábor Miklóst.⁴³ Darvas Iván visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a Madách Színházban is megalakult a Forradalmi Tanács, és ugyanazon

30 Vogl, Ferenc: i. m. 76ff.

31 Arendt, Hannah: i. m. 626.

32 Vogl, Ferenc: i. m. 77.

33 Bogácsi, Erzsébet: Orizzük meg a forradalom tisztaságát! Visszapillantás Sinkovits Imrével az 1956-os őszi napokra. *Népszabadság*, 1997. október 25. 32–33., 32.

34 Vö. Jegyzőkönyv Darvas Szilárd (Iván) kihallgatásáról, Budapest, 1957. június 12. In Multimédia lemez a *Színészi (h)arcok. Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban* c. kiállításhoz.

35 Szalay, Hanna: i. m. 318f.

36 Szalay, Hanna: i. m. 502.

37 A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságának felhívása. *Egyetemi Ifjúság*, 1956. október 31.

38 Lásd a következő cikkekben: Tisztítóvíz a művészvilágban. *Kisújság*, 1956. november 2. és Barabás, Tamás: Major Tamás lemondott, Horvait eltávolították. Mi történt a budapesti színházakban? *Igazság*, 1956. november 2.

39 Barabás, Tamás: i. m.

40 Vö. gera: Megkezdik a munkát a színészek is! *Magyar Függetlenség. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottság Lapja*. (1956. november 3.) o.n.

41 Szalay, Hanna: i. m. 682f.

42 Bartoček, Karel: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Hamvas Béla Kutatóintézet, 2003, 23.

43 Vö. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv: Gábor Miklós, 1957. június 17. In Multimédia lemez a *Színészi (h)arcok. Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban* c. kiállításhoz.

a napon, november 1-jén is tartottak gyűlést a Szövetség épületében.⁴⁴

Szintén érdekes részleteket fed fel egy, a forradalom ötvenedik évfordulóján készített, a *Népszabadságban* olvasható beszélgetés Sinkovits Imrével. A művész beszámol arról, hogy lengyel mintára ők is egyfajta érdekvéviselési és biztosító szerepet szántak volna a Szövetségnek. A szabadságharc napjaiban fontos szociális feladata volt a színház dolgozóinak és művészeinek, hogy megszervezzék az élelmiszer-elosztást, és ellásák, ápolják az idősebb színészeket, illetve a színészhonokat. Írói kollégium is alakult Illyés Gyula, Németh László, Keresztúry Dezső, Tamási Áron, Illés Endre, Hubay Miklós és Karinthy Ferenc részvételével. Sinkovits említi, hogy a Nemzeti már nekilátott a műsorterv összeállításának – az első darab Tamási Áron metaforikus mesejátéka, az *Ördögölő Józsiás* lett volna.⁴⁵ Az előadásra soha nem került sor, és a színészsztájk is csak hét nappal élte túl a forradalom leverését.

Tekintsünk még meg néhány pillanatfelvételt a szabadságharc „utcai” eseményeiből.

A forradalmi szavalásokról számtalan forrás megemlékezik, például a Bem-szobornál Bessenyei Ferencet a *Szózat* elszavalása után Sinkovits Imre váltotta fel a *Nemzeti dallal*. Utóbbi tovább haladt a tömeggel a Parlament felé, ahol ismét hangját hallatta, de szavalása már nem tudta lecsitítani a felhevült tömeget.

Darvas Iván nevével egy olyan szervnél találkozhatunk, amely a forradalmi egyetemi ifjúságból, a katonai forradalmi tanácsból és a főbírósból alakult a foglyok kiszabadításáért.⁴⁶ A színész fogva tartott testvérét szabadította ki a börtönből. Valószínűleg nem Darvas volt az egyetlen színész, aki fegyverrel a kezében harcolt a forradalom napjaiban.

Egy november 3-ról származó cikk szerint egyes színművészek különelőadással kívánták segíteni a munka beindulását az üzemekben, és köszönetüket kívánták kinyilvánítani a szabadságharcban megsérült hősöknek.⁴⁷ Hogy valóban sor került-e ezekre az előadásokra, nem tudhatjuk. A művészek társadalmi megbecsülésére utal, hogy a Kossuth Rádióban gyakran kérték fel a színészeket, segítsenek a kórházakban, laktanyákban és gyárakban.⁴⁸

A fentiekben olvasható „historiográfiai rekonstrukció” remélhetőleg sikeres kísérlet, hogy feltárja a színház, a társadalom és a politika metszéspontjait.

Mint ahogy azt Hannah Arendt is megállapította, a demokrácia – pusztán pillanatokra szóló – léte az „alulról” szerveződött (színházi) forradalmi tanácsokban valósult meg igazán.

Csak hogy 1956 eufóriája november 4-én egy nemzet tragédiájába torkollt. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyugat nem avatkozik be a Keleti Blokk belpolitikájába, a forradalmat követő antirevizionista kampány összekapcsolódott az ideológiai ortodoxiával, és útját terror szegélyezte.⁴⁹ Saját bőrén érezhette ezt színművészek és írók sora is. Az előbbieket közül csak néhányat érintett a párt bosszúhadjárata, mivel sok művész inkább esz-köznek és nem eltiprandó ellenségnek számított. (Annak idején Rákosi Mátyás is hangoztatta, hogy a színészek szerencséje az, hogy nem szívesen látja őket

rács mögött.⁵⁰) Bessenyei Ferenc például forradalmi tevékenysége ellenére nem részesült megtorlásban, és a Nemzeti Színház színésze maradhatott.

Sinkovits Imre már nem járt ilyen jól. A párt által elgáncsolt és ellehetetlenített színészsztájkot követően személyesen akarta tisztázni sorsát a minisztériumban. Arra akarták rávenni, hogy tegyen megbánó nyilatkozatot a *Népszabadságban*. Ehelyett – ahogy ő mondja – elkezdett velük vitatkozni.⁵¹ A fizetését felére csökkentették, nem játszhatott már főszerepeket, a színházon kívül sem vállalhatott el színészi munkát, végül a Műanyag és Textil Kisipari Szövetkezet bedolgozója lett.⁵² 1958-ban a József Attila Színházba mint Budapest „dolgozói színházába” száműzték. 1963-ig itt maradt. Ezt az időszakot viszont szakmailag és művészileg értékesnek, nem kirekesztésnek élte meg.⁵³

Mint tudjuk, Darvas Iván elsősorban személyes okokból kapcsolódott be a szabadságharcba. A kommunista restauráció után az országban maradt – bízva abban, hogy hírneve miatt nem érheti bántódás –, és 1957 májusában a lakásán tartóztatták le. A vád: ellenforradalmi szervezkedés, bűnöző fegyveres kiszabadítása, fasiszta beszédek tartása a színházban és kapcsolattartás a Szabad Európa Rádióval. 1959-ben szabadult a fegyházból. Ezután segédmunkás lett, majd – állandó kérvényeinek is köszönhetően – Miskolcon töltött egy évet. Később visszatérhetett a fővárosba.⁵⁴ Darvas Iváné az 1950-es évek egyetlen színészi pere, melynek célja bünbakkeresés lehetett. Bessenyei és Sinkovits visszaemlékezései alapján 1956. október 30-án kívül Darvas nem vett részt a Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságának más gyűlésén, tehát csak nehezen lehetett színházpolitikai okokból vádat emelni ellene. A vádiratban még azzal is meggyanúsították, hogy november 4-e után szándékosan akadályozta a színházak működésének megkezdését.⁵⁵

Az első reakciót a színházak 1956-os forradalmi szerepére a *Film Színház Muzsika* szabadságharc utáni első számában (1957. január) olvashatjuk. Bár a cikk kitér a Rákosi-korszak hibáira is, bírálata elsősorban a „Horthy-féle reakciókat” illeti. Nem bosszúra szomjazva, de rámutat a színészek felelősségére. A Színház- és Filmművészeti Szövetség kezdeti kommunista elkötelezettségét is megemlíti, ugyanakkor egyértelműen felelőssé teszi az „ellenforradalom” előkészítéséért és

⁴⁴ Vö. Jegyzőkönyv Darvas Szilárd (Iván) kihallgatásáról, Budapest, 1957. június 12. Uo.

⁴⁵ Bogácsi, Erzsébet: i. m. 33.

⁴⁶ Vadász, Kornél: Kiszabadulnak az ártatlanul elítéltek. *Igazság*, 1956. november 1. o. n.

⁴⁷ Vö. gera: i. m.

⁴⁸ Gyurgyák, János (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Századvég Füzetek 3.* Budapest, A Századvég/Nyilvánosság Klub, 1989, 497.

⁴⁹ Brzezinski, Zbigniew K.: *Der Sowjetblock. Einheit und Konflikt.* Köln/Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1962 (Orig. 1960), 394.

⁵⁰ Rákosi Mátyás idézi Szigethy, Gábor: Tiltott gyümölcs. Az ember tragédiája az ötvenes években. In Herczeg Ferencné (szerk.): *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből.* Budapest, Gesta, 2004, 10.

⁵¹ Vö. Sinkovits Imre. In Multimédia lemez a Színészi (h)arcok. *Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban c. kiállításához.*

⁵² Bogácsi, Erzsébet: i. m. 33.

⁵³ Vö. Sinkovits Imre. In Multimédia lemez a Színészi (h)arcok. *Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban c. kiállításához.*

⁵⁴ Vö. Darvas Iván. In Multimédia lemez a Színészi (h)arcok. *Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban c. kiállításához.*

⁵⁵ Tanúkihallgatási jegyzőkönyv: Gábor Miklós, 1957. június 14. In uo.

támogatásáért.⁵⁶ A Szövetség valóban fóruma volt az ötvenes évek demokratikus „mozgalmának”, de az ortodox kommunista véleménynyilvánításnak is. A cikk nyelvezete nyomokban tartalmazza a tartalom nélküli, sematizált frázisokat és a valóság megkonstruáltságát, amely ellen 1956 októberében egy ország lázadt fel. Pár napra megvalósult az igazi demokratikus szocializmus, bebizonyosodott, hogy a Hannah Arendt által feltett gondolkodási és elsősorban cselekvési szabadság nem szenvedett csorbát.

A Magyar Írószövetség, az irodalomról és a művészetéről – így a színházról is – a forradalomban azt nyilatkozta, hogy legszentebb joguk a szabadság és az igazság kifejezése.⁵⁷ És ezt a jogot feltétlen meg kell védeni.

1956 eseményei után már nem volt lehetséges a sztálinista szellemű színház visszaállítása. Szöges ellentétben állt egymással az előírt ideológia és a forradalom által meghatározott színházi valóság. A társadalom öntudatában Kádár János november 22-i rádióbeszéde jelentette a fordulatot. Ezt követően indult be a kivándorlási hullám is, amely a színház területét sem hagyta érintetlenül. Miután már a színészsztárcákat sem lehetett folytatni, megnyíltak a színházak kapui – elsőként a Nemzeti (1956. december 10.), majd december 16-ig követte őt a többi. Érdekes a Nemzeti Színház megnyitó programja, mely áriákból és a forradalom napjaiban született költeményekből és dalokból állt. Gulyás Sándor állítása szerint a magyarok hangulatát általános depresszió jellemezte, és ebből kifolyólag megnőtt az igény a szórakozás iránt. Mintha a párt elvesztette volna a dramaturgiai fonalat, meglepő csúcspontot ért el a polgári „kapitalista” dráma.⁵⁸ Hegedűs és Kónya szerint a hamis kispolgári ideológia jelenléte mellett igényes, komoly tematikájú, morális kérdéseket tárgyaló drámatörekvések is felsorakoztak.⁵⁹ Többek között ez a színházpolitikai bizonytalanság, heterogenitás és koncepciónélküliség jellemzi a forradalmat közvetlenül követő színházművészetet.

A Magyar Szocialista Munkáspárt engedélyezte nyugati darabok repertoárba vételét, de kizárólag akkor, ha lehetővé tették a kommunista (de nem sztálinista) értelmezést. Az intézkedést átmenetinek szánták, amíg létre nem jött a megcélzott új szocialista drámairodalom.⁶⁰ A forradalom után újjító, avantgárd színi kísérletek jelentek meg a színpadon, melyeket később formalistának bélyegeztek, és olyan hagyományos műfajok, mint a vígjáték vagy az operett – mindez pártideológiával átszőve.⁶¹ Egyfajta lassú, de nem pusztán marxista alapokra helyezett drámareform vette kezdetét. A modern magyar hazai darabok (az ún. népiesek művei) felső behatásra elmaradoztak a színpadról, a párt inkább az „igenlő” drámákat igényelte. Ezek az alkotások meg-

bízásból születtek, s 1956 eszméit kívánták kiölni. A színház segítségével újra kívánták rajzolni az igazság és történelem térképét. Gulyás szerint egyetlen kommunista rezsim sem szorult annyira a színművészet propagandaerejére (főleg a forradalmat közvetlenül követő időszakban), mint a Kádáré.⁶² A szocializmus eszméjébe vetett hit helyreállítása volt az elsődleges feladat. Az új drámák tematikája sokszor (közvetetten) kapcsolódott 1956 eseményeihez, s tükröződött bennük a diszkrepancia a régi rend képviselői és az újításra, változásra vágyók között.⁶³

Az új teátrális politika két pillérre támaszkodott: egy szakmai-művészire és egy politikaira. 1959-től a közvetlen diktatúra közvetetté változott, mindent lehetett, amennyiben nem fenyegetett a színház nyílt „puccsal”. Ez a politika könnyebb hozzáférést biztosított nyugati színházelméleti írásokhoz és az avantgárd szovjet darabokhoz egyaránt. A már „enyhített” totalitárius rendszer felismerte, hogy a színházat csak a közönséggel együtt lehet megújítani. Ezért külföldi színtársulatokat is meghívtak: Brecht-társulatát, a Berliner Ensemble-t (1959 és 1965); a Julien Bertheau- (1959) és a Marie Bell-társulatot (1962); valamint a Royal Shakespeare Companyt (1964). Ezek a vendégszereplések mély nyomot hagytak a színházi szakemberekben, művészekben. Később minden olyan darab színpadra kerülhetett, amit valamilyen módon be lehetett préselni az ideológiai keretek közé. A korábbinál kevésbé érvényesült a színházi elméletben és gyakorlatban az egységesített művészi felfogás, nyomokban a kritikai hangnem, illetve a heterogenitás is megjelenhetett a színpadokon. Ez nyilvánul meg abban a paradoxonban is, hogy bár felfedezhető a szocialista realizmus megtartására irányuló törekvés, de ugyanakkor annak modernizálása is megkezdődött. Ez utóbbi különösen Major Tamás munkásságában érvényesült, aki rendezőként és színészként is igyekezett visszanyerni a közönség bizalmát, szeretetét. Az 1959/60-as évadot követően merült fel komolyan a „radikális” színházreform szándéka és a sztálinista maradványok felszámolása.⁶⁴ Heltai Gyöngyi hívja fel a figyelmet arra, hogy valójában csak az 1970-es évektől találkozhattunk az „itt és most” problémáit tárgyaló társadalomkritikus színházzal.⁶⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A dramaturgiai értekezlet problémáiról. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1953. május). 193–197.
- A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságának felhívása. *Egyetemi Ifjúság* (1956. október 31.) o. n.
- A magyar színjátszás ünnepi hete vita-anyagából. Major Tamás referátuma. Részletek. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1955. július/augusztus) 487–497.
- Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa, 1992.
- A Színház- és Filmművészeti Szövetség elnökségének javaslata. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1956. július/augusztus) 506–508.
- Az ideológiai munka kérdései. Részlet N. Sz. Hruscsov előadói beszédéből a XX. kongresszuson. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1956. március) 161–165.
- Barabás, Tamás: Major Tamás lemondott, Horvait eltávolították. Mi történt a budapesti színházakban? *Igazság* (1956. november 2.)
- Bárdos, Artúr: Bárdos Artúr a színházi ügyekről. In *Visszaemlékezések 1919-ről*. Budapest, Gondolat, 1989, 107–117.

⁵⁶ Kell-e Színház- és Filmművészeti Szövetség? *Film Színház Muzsika*, 1/1. füzet, 1957.

⁵⁷ Vö. A Magyar Írók Szövetsége. In Pomogáts, Béla (szerk.): i. m. 284.

⁵⁸ Vogl, Ferenc: i. m. 86ff.

⁵⁹ Hegedűs, Géza – Kónya, Judit: i. m. 229.

⁶⁰ Vogl, Ferenc: i. m. 98.

⁶¹ Heltai, Gyöngyi: i. m. 23.

⁶² Vogl, Ferenc: i. m. 98ff. és Hegedűs, Géza – Kónya, Judit: i. m. 228.

⁶³ Uo. 134ff.

⁶⁴ Uo. 114ff.

⁶⁵ Vö. Heltai, Gyöngyi: i. m. 97.

- Bartošek, Karel: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948-1968)*. Hamvas Béla Kutatóintézet, 2003.
- B. Nagy, László: Szabadsághegy. Gáli József drámájáról. *Művelt Nép* (1956. október 21.) o. n.
- Bodnár, György: Urbán Ernő új darabja és a szatíra kérdései. *Társadalmi Szemle* (1954. január) 113–122.
- Bogácsi, Erzsébet: Órizzük meg a forradalom tisztaságát! Visszapillantás Sinkovits Imrével az 1956-os őszi napokra. *Népszabadság* (1997. október 25.) 32–33.
- Bogáti, Péter: Az igazmondás drámája. A „Szabadsághegy” bemutatója a József Attila Színházban. *Népszava* (1956. október 7.) o. n.
- Brzezinski, Zbigniew K.: *Der Sowjetblock. Einheit und Konflikt*. Köln/Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1962 (Orig. 1960).
- Czékmány, Anna: Múltunk kútja. A kortárs történettudomány szempontjai és az 1956-os forradalom és szabadságharc. In Gajdó Tamás (ed.): *Színház és politika. Színháztörténeti tanulmányok, 1949–1989*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2007. 225–256.
- Darvas, József: „Uborkafa”. Urbán Ernő szatírja. *Szabad Nép* (1953. december 16.) – A felhasznált verzió az eredeti cikk gépelt változata. A tanulmányban az ott feltüntetett oldalszámok szerepelnek.
- Demeter, Imre: Uborkafa. Urbán Ernő szatírja a Nemzeti Színházban. *Művelt Nép* (1953. december) 23–24.
- Eörsi, István:** Gáli József: Szabadsághegy. *Irodalmi Újság* (1956. október 20.) o. n.
- Ézsiás, Erzsébet: Az Uborkafa-vita tanulságai. Urbán Ernő szatírja Szegeden. *Színház*. (1982. május). 8–11.
- Foucault, Michel: *Kritik des Regierens. Schriften zur Politik. Ausgewählt und mit einem Nachwort von Ulrich Bröckling*. Berlin, Suhrkamp, 2010.
- Füzi, László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Gajdó, Tamás: *Színház és diktatúra – Magyarországon*. Kézirat. 2011.
- Gáli, József: Szabadsághegy. *Új Látóhatár. Irodalmi és politikai folyóirat*. 5. füzet (1981) 288–328.
- gera: Megkezdik a munkát a színészek is! *Magyar Függetlenség. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány Lapja* (1956. november 3.) o. n.
- Gobbi, Hilda: *Közben*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.
- Görömbei, András: Németh László két Galileije. In Lengyel György (ed.): *Németh László. Galilei (A dráma „pere” 1953–56)*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994. 7–14.
- Gyárfás, Miklós: Drámairodalmunk szabadsága. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1954. április) 155–158.
- Gyárfás, Miklós: Színjátzásunk stílusproblémái. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1954. szeptember/október). 417–419.
- Gyurgyák, János (ed.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Századvég Füzetek 3*. Budapest, A Századvég/Nyilvánosság Klub, 1989.
- Háy, Gyula: Az írók közgyűlése előtt. *Irodalmi Újság* (1956. szeptember 8.). 1–2. In Pomogáts, Béla (ed.): *Tiszta beszéd. A magyar irodalom forradalma 1956-ban*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.
- Hegedűs, Géza/Kónya, Judit: *A magyar dráma útja*. Budapest, Gondolat, 1964.
- Heltai, Gyöngyi: *A szocialista sematizmus. Sematizmus és komédia. Definíciók és határaik*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kultúrközpont. Munkafüzetek 34. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1997.
- Illés, Jenő: Szocialista dráma – korszerű dramaturgia. In Gyárfás, Miklós: *Élő dramaturgia. Tanulmányok a színházról*. Budapest, Magvető, 1963. 311–348.
- Írók és művészek memoranduma 1955 októberében. *Irodalmi Újság* (1956. október 6.) In Pomogáts, Béla (ed.): *Tiszta beszéd. A magyar irodalom forradalma 1956-ban*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.
- Jákfalvi, Magdolna: Bécsy-kommentárok. In *A színháztudomány az akadémiai diszciplínák rendjében. Bécsy Tamás életművéről*. Szerk. Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád. Paris/Torino/Budapest, L'Harmattan, 2009. 21–28.
- Karinthy, Ferenc: Uborkafa. Urbán Ernő szatírjának bemutatója a Nemzeti Színházban. *Irodalmi Újság* (1953. december 19.). 5.
- Kell-e Színház- és Filmművészeti Szövetség? *Film Színház Muzsika* 1/1. füzet, 1957. o. n.
- Kemény, György: Gáli József: Szabadsághegy. Új magyar dráma bemutatója a József Attila Színházban. *Szabad Nép* (1956. október 13.). o. n.
- Kende, István: Színművészetünk a márciusi párthatározat tükrében. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1955. június) 407–415.
- Keszi, Imre: Galilei. Németh László drámája a Katona József Színházban. *Népszava* (1956. október 21.) o. n.
- Korossy, Zsuzsa: „Rólunk nemigen szól a mese”. Pillanatképek a magyar színházi életéről, 1953-ban. In *Színházi Adattár. Tanulmányok*. <http://www.szinhaziadattar.hu/index.php?sid=10&lang=hu> (Utolsó megtekintés: 2011. március 6.)
- Korossy, Zsuzsa: Színházirányítás a Rákosi-korszak első felében. In *Színház és politika. Színháztörténeti tanulmányok, 1949–1989*. Szerkesztette: Gajdó Tamás. Budapest, OSZMI, 2007. 45–137.
- Laclau, Ernesto/Mouffe, Chantal: *Hegemonie und radikale Demokratie. Zur Dekonstruktion des Marxismus*. Wien, Passagen, 1991 (Orig. 1985).
- Lukács, György: *Művészet és társadalom. Válogatott esztétikai tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1969.
- Marchart, Oliver: *Die politische Differenz. Zum Denken des Politischen bei Nancy, Lefort, Badiou, Laclau und Agamben*. Berlin, Suhrkamp, 2010.
- Mesterházi, Lajos: Uborkafa. Urbán Ernő szatírja a Nemzeti Színházban. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1953. december) 553–557.
- MPG: A föld mégsem mozdulatlán. Németh László Galileijének bemutatása. *Népszabadság* (2006. október 21.) 11.
- Németh, László: A Galilei együttesének. In Lengyel György (ed.): *Németh László. Galilei. (A dráma „pere” 1953–1956)*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994. 15–30.
- Ordas, Sándor: Az „Uborkafa”-vitához. *Esti Budapest* (1953. december 21.) 4.
- Rajnai, Edit: A Thália Társaság (1904–1908). In Gajdó Tamás (ed.): *Magyar Színháztörténet 1873–1920*. II. kötet. Budapest, Magyar Könyvklub/Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 536–550.
- R. T.: Uborkafa. Urbán Ernő szatírja a Nemzeti Színházban. *Fényszórá* (1953. december 16.) o. n.
- Sebestyén, György: Az Uborkafa előadása a Nemzeti Színházban. *Magyar Nemzet* (1953. december 15.) o. n.
- Staud, Géza Dr. (ed.): *Magyar Színművészet 1949–1959*. Budapest, Színháztudományi Intézet, 1960.
- Szabó, István: A színházak műsora az ötvenes években. In *Színházi Adattár. Tanulmányok*. <http://www.szinhaziadattar.hu/index.php?sid=6&lang=hu>. (Utolsó megtekintés: 2009. 11. 29.)
- Szalay, Hanna (összeállította): *1956 sajtója. Október 23–november 4. Válogatás. Hely nélkül, Geopen, 2006*.
- Székely, György: A Nemzeti Színház. In Gajdó Tamás (ed.): *Magyar Színháztörténet 1873–1920*. II. kötet. Budapest, Magyar Könyvklub/Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 19–53.
- Székely, György: A Nemzeti Színház. In Gajdó Tamás, Bécsy Tamás, Székely György (eds.): *Magyar Színháztörténet 1920–1949*. III. kötet. Budapest, Magyar Könyvklub, 2005. 215–312.
- Székely, György: Színházi élet a forradalmak idején. In Gajdó Tamás (ed.): *Magyar Színháztörténet 1873–1920*. II. kötet. Budapest, Magyar Könyvklub/Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001. 863–891.
- Szigethy, Gábor: Tiltott gyümölcs. Az ember tragédiája az ötvenes években. In Herczeg Ferencné (ed.): *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Budapest, Gesta, 2004. 10.
- Színművészetünk problémái. Apáti Imre referátumából. *Színház és Filmművészet. A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Folyóirata* (1954. július/augusztus) 305–314.
- Tisztítóúz a művészvilágban. *Kisújság* (1956. november 2.) o. n.
- Vitányi, János: Szabadsághegy. Gáli József drámája a József Attila Színházban. *Színház és Mozi* IX/41. (1956. október 13.) 5.
- Vogl, Ferenc: *Theater in Ungarn. 1945 bis 1965*. Unter Mitarbeit von Peter Bochow. Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1966.

EGYÉB FORRÁSOK

- www.bessenyei.hu (Bessenyei Dr. Élthes Eszter szerkesztésében)
- Multimédia lemez a *Színészi (h)arcok. Színészek, színházak szerepe az 1956-os forradalomban* című kiállításához (Kulcsár Viktória jóvoltából)